

Вплив глобалізаційних процесів на етнокультурні ідентичності в сучасному вимірі

*Роботу виконано на кафедрі соціології
МДПУ ім. Б. Хмельницького*

У статті проаналізовано глобалізацію як комплекс економічних, політичних, технологічних і культурних процесів. Відстежено їх вплив на основні види життєдіяльності суспільства, встановлення зв'язку між людьми, універсального і всеохоплюючого, особливо взаємовплив з певною локальністю.

Ключові слова: глобалізація, етнокультурна ідентичність, етнічні процеси.

Глебова Н. И. Влияние глобализационных процессов на этнокультурные идентичности в современном измерении. В статье проанализирована глобализация как комплекс экономических, политических, технологических и культурных процессов. Изучено их влияние на основные виды жизнедеятельности общества, установления связи между людьми, универсальной и всеохватывающей, особенно взаимовлияние с определенной локальностью.

Ключевые слова: глобализация, этнокультурная идентичность, этнические процессы.

Glebova N. The Influence of Global Processes on Ethnocultural Identity in Modern Measurement. Globalization as a complex of economical, political, technological and cultural processes is analyzed in the article. Their impact on the main types of vital activity of the society, establishment of connections between people, universal and total, especially interaction with certain locality are observed.

Key words: globalization, ethno-cultural identity, ethnic processes.

Постановка наукової проблеми та її значення. Тема глобалізації та глобалізаційних процесів з останньої чверті ХХ ст. є однією з найпопулярніших та затребуваних у сучасних соціальних, зокрема соціологічних, дослідженнях. Природно, що всі дослідники проблеми глобалізації прагнуть визначити, який ефект справляє це явище, і якщо визнавати, що тут є і позитивні, і негативні аспекти, то яких, власне, більше.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Методологічні, загальносоціологічні засади дослідження цих проблем розглядають багато дослідників, які намагаються з'ясувати сутність глобалізації як соціального явища і соціального процесу. Наприклад, Е. Гіденс трактує глобалізацію як процес зміцнення міжнародних відносин і відзначає, що її головною ознакою є здатність просторово віддалених подій впливати, часто миттєво, одна на одну [14]. І. Валерстайн зосереджується на тому, що в процесі глобалізації утворюється глобальне суспільство – світ-система, центром якої виступають країни-ядра – найрозвиненіші країни світу, які експлуатують менш розвинені країни, що утворюють напівпериферію й периферію. Також він додає, що ми, без сумніву, перебуваємо нині у періоді трансформації, але це не той період, коли живуть за чіткими правилами нового глобалізаційного світу [1, 49]. На думку іншого англійського вченого, Р. Робертсона, глобалізація призводить до результатів, які «стають загальним надбанням» [16, 62]. Українські соціологи (А. Арсеєнко, Є. Головаха, А. Ручка, В. Степаненко, В. Танчер) також приділяють увагу вивченню глобалізаційних процесів та дослідженню їхнього впливу на деякі сфери життєдіяльності суспільства.

Метою роботи є комплексний аналіз впливу глобалізаційних процесів на етнокультурні ідентичності, розв'язавши низку завдань:

- проаналізувати та систематизувати теоретичні напрацювання з питань глобальної проблематики;
- вивчити наслідки глобалізаційних процесів на локальні етнокультурні спільноти у період соціальної трансформації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація постає як комплекс взаємопов'язаних процесів: економічних, культурних, технологічних, політичних, інвайроментальних. Наслідком таких процесів є необмежений плин інформації, образів, ідей, товарів, капіталів, людей, стилів життя, загроз та

ризиків через кордони. У поєднанні з виникненням соціальних мереж і політичних інституцій, що обмежують вплив національних держав на життєдіяльність своїх суспільств, усе це сприяє створенню глобальної культури сучасного світу.

Процес культурної глобалізації здійснюється через створення глобальної мережі культурних кодів, символів та значень. Інтернет, мода, реклама, кінематограф, природні катаклізми, політичні події, наукові відкриття, курси валют – усі ці різноякісні явища, повідомлення й знаки існують одночасно, для усіх, сприймаються усіма однаково та справляють відповідний вплив. Завдяки глобальним засобам масової інформації й мережевій спільності всі живуть у загальній системі подій та смислів.

За таких умов культурні процеси, які є дуже важливими для соціального функціонування й визначення етнокультурної ідентичності членів соціумів, майже не контролюються на політичному рівні національними державами. Наднаціональні, глобальні впливи стають більш потужними і визначальними [2, 234]. Звідси виникають не досліджувані раніше проблеми, що постають перед культурологами, соціологами культури, керманічами культурного життя.

Суттєва риса глобалізації – невизначений, нескерований і самостійний характер усього, що відбувається у світі: відсутність центру, пульта управління, головної контори і т. ін. Глобалізація є іншою назвою «нового світового безладу». Вона немає нічого спільного з іншою ідеєю «універсалізації», яка віддзеркалювала надію (часів модерну) на загальний порядок, наведення порядку в глобальному масштабі. Тоді як глобалізація пов'язана передусім із глобальними наслідками, абсолютно непередбаченими і неумисними, а не з діями чи ініціативами. Ми не володіємо можливостями планування і здійснення дій глобального масштабу. «Глобалізація» стосується того, що відбувається з нами, а не прагнень, сподівань.

Йдеться про розширення та інтенсифікацію всіляких зв'язків, які перетинають усі наявні в світі кордони, інакше кажучи, відбувається явище своєрідної детериторіалізації [9, 70], де виникає новий тип спільностей. Головною ознакою нового типу є їхній тимчасовий характер: вони існують доти, доки не розв'язана та чи інша соціальна проблема. Разом з тим, вони не прив'язані таким же чином до певної території, як це спостерігається у випадку традиційної локальної спільності. Отже, зростає мобільність інформаційних, фінансових та людських ресурсів, прискорюється дифузія культурних взірців, перетворюються форми соціальної солідарності. Глобальний світ залишається надалі культурно диференційованим цілим, стає все потужнішим у просторовому відношенні. У зв'язку із цим можна висунути гіпотезу, що глобалізація в цілому послаблює прив'язаність людей до певного локального місця [9, 71].

Проте, з іншого боку, обмеження чи кордони не руйнуються, а, навпаки, зберігаються, навіть загострюються. Цьому сприяють глобалізаційні процеси. Річ у тім, що нині, як аргументують експерти, явища глобалізації досягають такої фази свого розвитку, що обов'язково породжують наслідки з протилежними впливами на людське життя. Тому не випадково виникає і протистоїть процесу детериторіалізації якісно нове явище ретериторіалізації, яке відтворює розірвані зв'язки людини з його локальним чи регіональним середовищем [9, 73].

Альтернативою глобалізації є локалізація як набуття особливих значень місцевих, локальних, регіональних ідентичностей, що розвивається в певному місці, тобто регіоні. Отже, «багатоскладове суспільство може становити мозаїку різноманітних соціокультурних груп, які мешкають разом на єдиній території, інколи змішуються, але не втрачають своєї самобутності, неповторності, ідентичності» [9, 26].

Р. Робертсон вказує на те, що глобалізація складається з процесу взаємопроникнення між глобальним і локальним. Він заявляє про це досить важкою мовою структурного функціоналізму Т. Парсонса: «...Ми ... стали свідками і учасниками великого, двостороннього процесу взаємопроникнення універсалізації партикуляризму і партикуляризації універсалізації універсалізму» [16, 100]. На його думку, найважливіше те, що саме в цьому полягає основна ідея поточного процесу глобалізації. І саме так народжується глобальна культура. Для того, щоб глобалізація існувала, вона повинна, за визначенням, відтворюватися скрізь, де існує. З огляду на зазначене вище, зробимо висновок, що відтворення глобалізації в локальному середовищі повинне мати дуже великий вплив на процес глобалізації.

Все очевидніше, що наслідком культурної глобалізації є не тільки певна вестернізація («макдоналізація», «кокаколонізація» й тому подібний синонімічний ряд), а також суміжні явища комоди-

фікації, консюмеризації усіх боків життя, експорт «західних» цінностей і стандартів до «решти» світу, але й нові відносини між глобальним і локальним (місцевим, регіональним, національним) в культурному світі.

Отже, немає опозиції глобального і локального; їх двоєдиність найкращим чином «схоплює» поняття «глокалізація», котре трактується як «глобальна перспектива, яка накреслена в локальних умовах», або ж «спосіб, у який товари, послуги й реклама створюються для диференційованих локальних ринків». На думку українського вченого А. Ручки, «глокалізація – явище, що означає створення «глобальної локальності» з певними «гібридними» (сплав глобального й локального) рисами» [9, 69]. І як розуміє вчений, що тільки майбутнє надалі може показати, як розвиватиметься цей процес.

Автори американського часопису «Порівняльне вивчення цивілізацій» М. Мелко, В. Рудометф, Р. Робертсон зазначають, що процес глобалізації спричиняє не тільки одноманітні структури в економіці й політиці різних країн світу, а й «глокалізацію» – адаптацію елементів сучасної західної культури до локальних умов і місцевих традицій [15, 275]. Нормою стає не однорідність, а гетерогенність регіональних форм життєдіяльності людини. На такому підґрунті можливе не тільки збереження, але і відродження, розвиток місцевих культурних традицій, локальних цивілізацій. Глобалізація, за сучасними уявленнями, потребує від місцевих культур не лише беззастережного підпорядкування, а й селективного, вибіркового сприйняття і засвоєння нового досвіду. Як відзначає А. Ручка, в умовах глобалізації «збагачення» традиції відбувається за рахунок різнорідних культурних сумішей¹ [9, 81].

Існування двох принципових позицій: антитрадиціоналізм і традиціоналізм стосовно культурних традицій показує нам, що людство дійсно вважало глибинну протилежність цих позицій, але вона не така вже й однозначна. Прихильники антитрадиціоналізму сприймають зміни доброзичливо, а недо-тримання традицій розглядають як «набуття свободи». Інші (традиціоналісти) ставляться до змін із застереженням та тривогою, а втрату традицій вважають «втратою ідентичностей».

До того ж, антитрадиціоналісти задоволені широкими контактами з іншими культурами та стилями життя, а прихильники традиціоналізму більше занепокоєні можливістю того, що місце «наших» традицій можуть посісти «чужі» сурогати. Проте орієнтація на певні традиційні еталони в світі «змінюваних» ідентичностей говорить саме за себе. Не дивлячись на домінацію «сьогодення», швидкоплинність часу, фрагментарність і невизначеність, все-таки не припиняють пошуки усталених підвалин життя, в тому числі й серед модифікованих традицій.

Отже, стара істина про те, що без минулого немає майбутнього, залишається актуальною і нині. Адже пам'ять посідає центральне місце у створенні ідентичностей і культур, саме тому, на думку Е. Сміта, й головні мотиви, ідеї та стилі постмодерного космополітизму за своїм походженням фольклорні або національні [8, 166].

Наслідки глобалізаційного процесу для ціннісно-світоглядних комплексів різних країн є далеко не такими однозначними. У літературі спостерігають три основні підходи щодо взаємодії глобалізації і культури. Прихильники першого, так би мовити, радикально-глобалістського, вважають, що національні держави і національні культури поступово зближуватимуться між собою в єдине суспільство і єдину культуру. При цьому нерідко підкреслюється, що масоване поширення західних ЗМІ, кінофільмів, музики, мистецтва, телевізії, інших культурних продуктів веде до знищення локальних національних культур і, відповідно, єдина зароджувана глобальна культура матиме яскраво виражене обличчя західної масової культури. Дослідники в цьому випадку воліють говорити про культурну уніфікацію, гомогенізацію. Е. Сміт припускає існування такої культури, яка «за самою своєю суттю ... штучна» [7, 75].

Прихильники другого підходу («помірно глобалістського») вважають, що процеси, які відбуваються і відбуватимуться в соціокультурній сфері, не приведуть до створення і панування якоїсь глобальної культури, а насамперед спричинять культурну дифузію. А в соціокультурній сфері є та будуть наявні елементи і глобалізації, і локалізації, й місцеві культури, вбираючи деякі елементи потенційної глобальної культури, зберігатимуть свої основи.

---

¹ Приблизно 90 % елементів культури, яку люди визначають своєю, виявляються запозиченими з інших культур.

Третій підхід можна назвати «антиглобалістським». Його прихильники намагаються довести, що глобалізація не призводить до виникнення якоїсь спільної глобальної культури, а, навпаки, лише посилює демонстрацію відмінностей між культурами чи навіть загострює її.

У статті «Антиглобалізм і пацифізм проти інтеграційних процесів у сучасному світі» українського історика М. Трофименка [11, 185] викладено основні течії антиглобалізму. У першому випадку прихильники виступають проти глобалізації як такої, а також проти впливу міжнародних, фінансових, політичних організацій на національні держави. Представники іншого напрямку – альтерглобалізму – виступають за помірковану глобалізацію, яка не буде шкодити економікам і культурам, робити бідні країни ще біднішими та збагачувати багаті, а також за пом'якшення наслідків глобалізації. Ще однією течією є пасифізм.

До того ж, глобалізацію нерідко розглядають як «капіталістичну» альтернативу комуністичної ідеї інтернаціоналізму, яка на практиці стала спробою політичного і культурного гегемонізму [3, 18].

Український вчений В. Степаненко висловлює ще один погляд на відношення до глобалізації як до суперечливого явища. Це явище концентрується навколо двох проміжних позицій – регресивної та реформаторської¹ [10, 164]. Справді, деякі дослідники глобалізаційних процесів переконують, що для індустріально розвинених країн глобалізація має позитивні результати, але нігерійський учений К. Ейк вважає, що «процес глобалізації породжує тривогу через урізноманітнення змін, асоційованих з нею, а також через невпевненість в традиційних спільних цілях, інтересах та гомогенізуючих ефектах» [4, 21]. На думку вченого, тривога на цьому не зупиняється, вона поширюється і через творення глобального середовища, і через трансформування культур, та, зрештою, постає питання про домінуючу матеріалістичну, технократичну капіталістичну культуру, яка повсюдно агресивно себе нав'язує, ця культура радикально трансформує нас у напрямі ідентичності споживачів. У концепції та реальному житті ідентичність споживача зазнає вражаючого тиску, оскільки наша ідентичність складається з колективності, розподілу та злагоди, а споживання – з відокремлення, приватизації та самозадоволення.

Вчений вважає, що найголовніша проблема нової ідентичності полягає в тому, що виникають бажання подолати непосильне та пригноблене існування, вони починають самоідентифікуватися на «первісному рівні», особливо це стосується національної, етнічної, релігійної, расової та пов'язаної зі спільнотами ідентичностей. Перевага первісних ідентичностей впливає з того, що будь-яка первісна загроза узагальнюється й не вимагає нічого більше, ніж кристалізації як цілісності, що робить первісна ідентичність, як і будь-яка інша первісна свідомість (культурна і цілісна).

Отже, етнічна ідентичність самозвернена і сприймає свою природу та вимоги як належне, відповідає етнічним запитам, її вимоги тотальні; етнічність осмілюється керувати важливою діяльністю та контролювати спосіб життя індивідів. Незважаючи на риторику та розмаїття первісних свідомостей, це боротьба, яку ми спостерігаємо в Боснії, Сомалі, Судані, Руанді, як показує К. Ейк [4, 23], відбувається не тільки заради влади і політики, а за людську гідність, життєвий рух та ствердження людяності. У своїх виступах проти гнітючої матеріалістичної, технократичної культури народ демонструє, що вони живуть і захищають свою людську гідність.

І хоча було проведено чимало досліджень щодо впливу цих процесів на соціокультурну сферу, таке прямолінійне глумачення відкидає значна частина дослідників. Визнаючи гомогенізуючий потенціал західної культури, вони водночас на різноманітних прикладах демонструють, що локальні культури, зіткнувшись із навалюю глобалізованою західною культурою, не зникають, а формують власні зразки і, сприймаючи певні елементи нової культури, значною мірою зберігають свою основу.

Так, американський учений Ф. Фукуяма висловлює впевненість, що гомогенізація і збереження місцевих культурних ідентичностей відбувається одночасно. Щодо економічних і політичних інституцій вчений не сумнівається в тому, що вони знаходяться на шляху до гомогенізації, адже в цих

¹ Прихильники регресивної глобалізації (regressive globalisers) підтримують її окремі сторони та тенденції, загалом сприятливі для життєдіяльності та активності впливової меншості, незважаючи на негативні наслідки інших виявів глобалізації для решти населення. З точки зору цієї прагматичної позиції, глобалізацію розцінюють як нульовий баланс її позитивних і негативних характеристик. Реформатори від глобалізації, або прихильники розподільчої глобалізації (distributive globalisers), прагнуть «цивілізованій» або «гуманізованій» глобалізації, яка б сприяла благополуччю більшості.

сферах майже відсутні суттєві альтернативи подібній уніфікації [12, 124]. Щодо культурної сфери, то зовсім не зрозуміло, чи відбувається культурна гомогенізація так само швидко, оскільки в цьому випадку існує дійсний супротив такому процесу. На думку Ф. Фукуями, навіть стикаючись із навалюю західної культури, локальним культурам вдається значною мірою зберегти свою ідентичність, різноманітність. Мешканці різних країн, соціалізовані на основі різних принципів, по-іншому сприймають пропоновану їм західну культурну продукцію.

Крім того, сучасне глобальне змагання викликає переорієнтацію соціальної ідентичності [5, 254] «різних світів». Щодо суспільств «першого світу», то тут ніби панує інновація, а не традиція, як спільноти «другого» та «третього світів». У країнах «другого світу» роль культурних традицій (національних, релігійних, етнічних, регіональних) у суспільному житті залишається помітною. Зрозуміло, що передусім зі своєю традиційною культурою ідентифікуються та орієнтуються на «природжений спосіб життя» спільноти з «третього світу». Проте в умовах культурної глобалізації, коли зростає загроза гомогенізації культури взагалі, збереження автентичності культурних традицій стає нагальним¹.

Отже, ідентифікаційний потенціал традицій таким чином нейтралізується, здебільшого вони виступають як музейні експонати. Проте С. Бертмен висловлює необхідність відбудовування зв'язків постмодерністського сьогодення з минулим, маючи на увазі не «музейний варіант» минулих традицій, а їхню «збагачену» модифікацію, яка адаптована до потреб часу, і тим самим зберігає ідентифікаційну привабливість для людей.

Цілком очевидно, що глобалізація – це не просто погіршена вестернізація. Ми розуміємо, що країни і регіони, де б вони не знаходилися, і наш регіон – Північне Приазов'я не є ні однорідними, ні такими, що пасивно сприймають потік матеріальної і символічної культури, яка виходить з американських ринків. Споживання глобальних брендів як реальної продукції або образів, що її замінюють, часто виявляється приводом і для культурної творчості, і для пристосування, для поєднання раніше непоєднуваного, і для гомогенізації, для опору, і для захопленого сприйняття.

Проблематика сучасних ідентичностей у глобальному світі отримала також свій актуальний розвиток в концепції інформаційного «мереживного» суспільства М. Кастельса, яку він розкрив у своїй фундаментальній трилогії «Інформаційна доба: економіка, суспільство і культура». Через те, що світ постійно інтегрується в глобальні мережі влади і багатства поряд з подальшим розвитком інформаційних технологій, необхідність постійного вибору стає більш деспотичною і зовсім не залишає місця для примирення або компромісу, як це формулює М. Кастельс, розвинутих технологій і духовності. Автор розглядає ідентичність як «процес, через який соціальний індивід визнає себе і буде значення переважно на основі цієї культурної ознаки або набору культурних ознак, при цьому виключаючи ширші зв'язки з іншими соціальними структурами» [13, 22], вирізняючи три її типи: узаконена ідентичність², ідентичність опору³ і проєктована ідентичність.

Особливе місце у цьому процесі займає етнокультурна ідентичність. Історично розташовані в «мережевому» суспільстві, різноманітні типи колективної ідентичності формуються під тиском «систематичного роз'єднання між локальним і глобальним» та «розколом між владою і досвідом у різних часово-просторових рамках». Тому правдивої гармонії можуть досягнути тільки світові еліти, що «населюють безчасовий простір потоків глобальних мереж і допоміжні локальні пункти». Будь-яку іншу альтернативу можна віднайти тільки поза мережею в ідентичностях опору або захисту, які, відповідно до гіпотези М. Кастельса, виростають навколо принципів спільнот. До подібних принципів належать етнічна приналежність та етнічні цінності, де етнос виступає як культурна спільнота, захисний притулок від жорстокого зовнішнього світу і «фундаментальних загроз зламу тисячоліть». Варто відзначити, що серед процесів творення колективної ідентичності, основних для сьогоденних соціальних зрушень, М. Кастельс поряд з релігійним фундаменталізмом і територіальною ідентич-

¹ Тому в багатьох країнах почали здійснювати спеціальну політику «турботи про традиції» з метою збереження культурної спадщини людства.

² Стосується домінуючих інституцій і громадянського суспільства, засвоєного громадянства і домінації.

³ Постійно залучає до свого творення релігійні цінності, цінності локальних спільнот або націоналістичне самоствердження в процесі «колективного опору проти пригнічення, що в протилежному випадку було б нестерпним» [13, 19].

ністю ставить націоналізм і етнокультурну ідентичність [13, 12]. Все це простежується в етнокультурних спільнотах Північного Приазов'я. Однак можна стверджувати, що в сучасному світі інформації і мереж, символів, іміджів і значень, етнокультурна ідентичність відіграє допоміжну роль у твореннях ідентичностей опору і захисту, що міцніше закорінюються у таких потужних автономних «культурних кодах», як націоналізм чи релігія, як захист і протидія інформаціоналізованому та глобалізованому світу.

Аналізуючи праці багатьох вчених у рамках цього дослідження, ми зробили **висновок**, що глобалізація – складне, суперечливе явище, яке можна тлумачити з позицій різних підходів. Дослідження впливу глобалізаційних процесів на людину і суспільство та на людство в цілому є **перспективним** напрямом філософських, соціологічних, культурологічних та міждисциплінарних досліджень.

Список використаної літератури

1. Валлерстайн І. Глобалізація або вік змін? Довгостроковий погляд на шлях розвитку світової системи [Текст] / І. Валлерстайн // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. – Луганськ : Альма матер-Знання, 2002. – С. 49–66.
2. Гавріна Н. До проблем етнокультурної ідентифікації та регіонального виміру глобалізації [Текст] / Н. Гавріна // Соціальні виміри суспільства. – 2006. – Вип. 9. – С. 233–239.
3. Дзюба І. М. Україна перед сфінксом майбутнього [Текст] / І. М. Дзюба // Укр. іст. журн. – 2002. – № 3. – С. 3–22.
4. Ейк К. Небезпечні зв'язки: взаємодія глобалізації і демократії [Текст] / К. Ейк // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. – Луганськ : Альма матер-Знання, 2002. – С. 11–25.
5. Культура – суспільство – особистість [Текст] : навч. посіб. / за ред. Л. Скокової. – К. : [б. в.], 2006. – 396 с.
6. Слющинський Б. В. Міжкультурна комунікація в українському Приазов'ї [Текст] / Б. В. Слющинський. – К. : Акваілон-Плюс, 2008. – 496 с.
7. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху [Текст] / Е. Сміт ; [пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала]. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 320 с.
8. Сміт Е. Національна ідентичність [Текст] / Е. Сміт. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
9. Аза Л. Соціокультурні ідентичності та практики [Текст] / Л. Аза та ін. – К. : ІС НАНУ, 2002. – 315 с.
10. Степаненко В. Глобальне громадянське суспільство: концептуалізації та посткомуністичні варіації [Текст] / В. Степаненко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 2. – С. 156–175.
11. Трофименко М. В. Антиглобалізм і пацифізм проти інтеграційних процесів у сучасному світі [Текст] / М. В. Трофименко // Нова парадигма. – 2007. – Вип. 65. – Ч. 2. – 333 с.
12. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке [Текст] / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ, 2006. – 220 с.
13. Castells M. The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture [Text] / M. Castells.– Cambridge, MA ; Oxford, UK : Blackwell, 1996. – Vol. I.
14. Giddens A. The Consequences of Modernity [Text] / A. Giddens. – Cambridge : Polity Press, 1990.
15. Ito S. A Framework for Comparative Study of Civilizations [Text] / S. Ito // Comparative Civilizations Review. – Spring, 1997.
16. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture [Text] / R. Robertson. – London : Sage Publications, 1993.